

Project Nederland

Van feitelijke naar gewenste
nationale identiteit

Will Tiemeijer

WRR



Inleiding

Wat is de Nederlandse identiteit? Die vraag vormt de laatste jaren weer geregeld onderwerp van discussie, want de Nederlandse bevolking wordt steeds diverser van samenstelling. Dat roept de vraag op wat hetgeen is dat onze samenleving bijeenhoudt en waarin nieuwkomers moeten integreren. Volgens velen ligt het antwoord in ‘de Nederlandse identiteit’.

Over wat die identiteit dan inhoudt, lopen de meningen echter sterk uiteen. Aan het ene uiteinde van het spectrum staan mensen die betogen dat er helemaal geen specifiek Nederlandse identiteit bestaat, en dat deze ook nooit bestaan heeft. Erger nog, het hele concept van nationale identiteit is gevaarlijk. Het sluit groepen uit en heeft in de geschiedenis tot vreselijke rampen geleid. We kunnen de notie dus maar beter volledig uit onze vocabulaire schrappen. Aan het andere uiteinde staan mensen die betogen dat er natúúrlijk wel zoiets als de Nederlandse identiteit bestaat. Je hoeft maar even om je heen te kijken om te zien dat Nederlanders echt anders zijn dan bijvoorbeeld Duitsers, Marokkanen of Chinezen.

Het is juist het *ontkennen* van die identiteit dat gevaarlijk is, omdat het leidt tot uitholling van alles waar ons land voor staat en in de loop der eeuwen heeft opgebouwd.

Het onderwerp leidt dus vaak tot gepolariseerde en soms zelfs emotionele debatten, en veel politici branden daarom liever niet hun vingers aan de kwestie. Per saldo weten we nog steeds niet wat nu toch die Nederlandse identiteit is. Een onwenselijke situatie, want de verscheidenheid blijft onverminderd toenemen. Het essay *Project Nederland* is een poging om de impasse te doorbreken en het onderwerp in kalmer en productiever vaarwater te brengen.



Inhoud

Project Nederland: *Van feitelijke naar gewenste nationale identiteit*

1. Een aanhoudende bron van verwarring

2. Wat bindt ons?

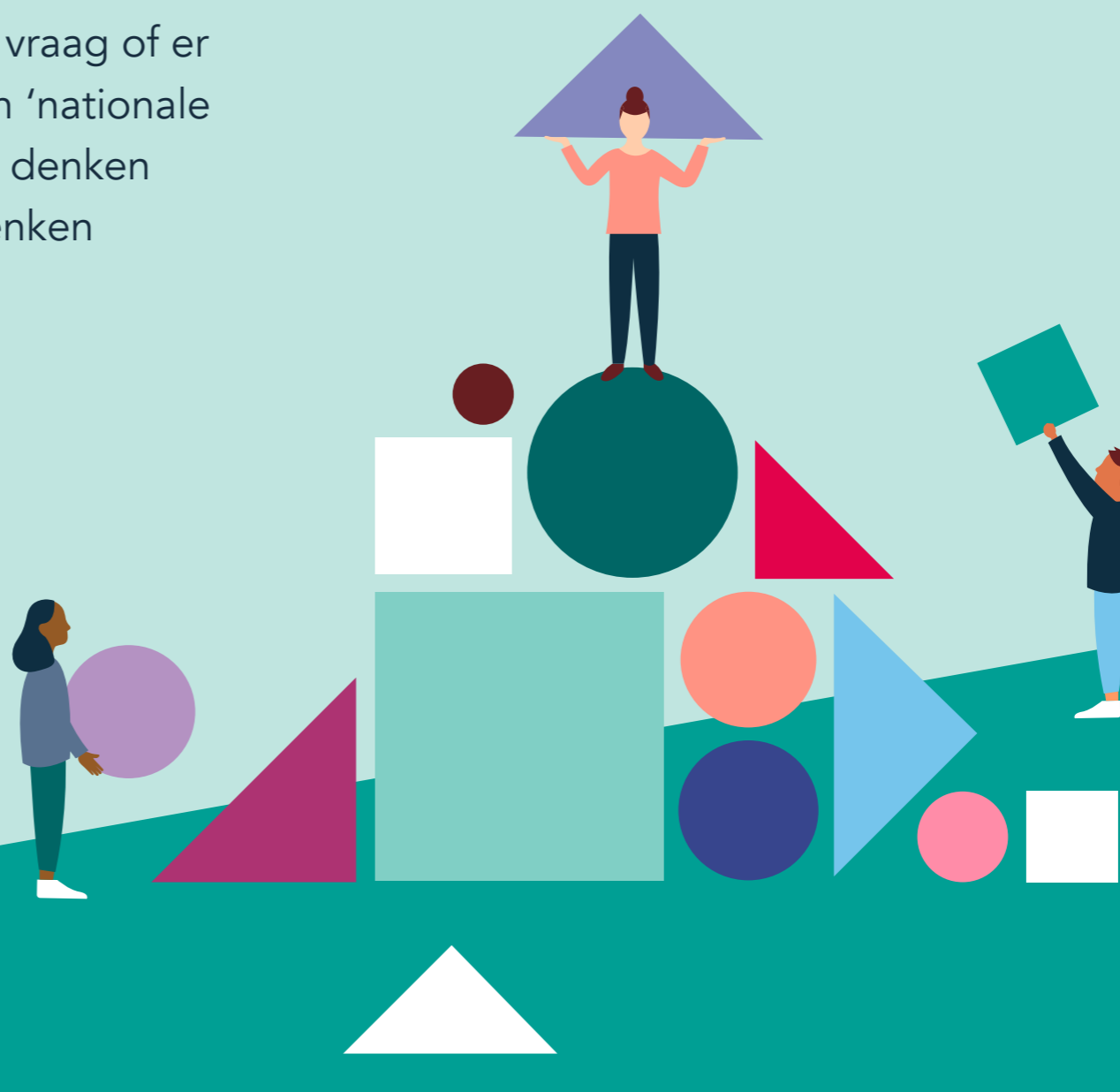
3. *Wie willen we zijn?*

4. De overheid en de gewenste nationale identiteit



1. Een aanhoudende bron van verwarring

Een eerste punt van controverse is de vraag of er überhaupt wel zoiets bestaat zoals een 'nationale identiteit'. Nogal wat wetenschappers denken van niet, maar veel andere mensen denken van wel. Wie heeft er gelijk?



Het ligt eraan hoe je het begrip definieert. De Nederlandse identiteit bestaat *niet* als je die definieert als een soort essentie – een unieke set van eigenschappen die je bij *elke* Nederlander zult aantreffen, en waarin Nederlanders wezenlijk verschillen van Belgen, Polen, Italianen of welk ander volk dan ook. Er zijn immers altijd Nederlanders die *niet* passen in het stereotype beeld – landgenoten die, ook al liggen hun wortels tot vele generaties terug in Nederland, geen behoefte voelen om Sinterklaas te vieren, en niet bij vrieskou meteen de schaatskriebels krijgen. Er zijn altijd landgenoten die totaal niet lijken op de tolerante en vrijgevochten ‘Hollander’ met scherpe handelsgeest die men zo vaak tegenkomt in portretten van onze veronderstelde volksaard. Ons land telt meer dan zeventien miljoen zielen, en niemand van hen is hetzelfde.

In reactie op deze redenering is wel gesteld dat je de Nederlandse identiteit ook niet moet zoeken in de kenmerken van de huidige Nederlanders, maar in de vaderlandse geschiedenis. Daarin zou de identiteit van Nederland en zijn inwoners

besloten liggen. Toch is dit geen oplossing. Er bestaat namelijk niet één ware voorstelling van de Nederlandse geschiedenis. De historische feiten laten zich organiseren in talloze narratieven. Veel historici hebben dan ook grote moeite met het idee van een ‘Canon van de Nederlandse geschiedenis’. Niet voor niets wordt de huidige canon voor het onderwijs om de zoveel tijd herzien.

De Nederlandse identiteit bestaat daarentegen *wel* als je die definieert als een set van kenmerken die ons land *als geheel* beschrijft – de dingen die je zou opsommen als je ons land moet beschrijven aan een buitenlander. Sommige daarvan zijn sterk onderscheidend, zoals de polders, de Nederlands taal en de talloze fietsen. Maar andere kenmerken tref je in vele landen aan, zoals de representatieve democratie, de vrijheid van meningsuiting, en de gelijkwaardigheid van man en vrouw. Die zijn alles-behalve uniek voor Nederland.



Toch zijn ze evenzeer belangrijk voor onze identiteit, gedefinieerd als set van kenmerken die van toepassing zijn op ons land. Ze vormen een wezenlijk onderdeel van ‘wie wij zijn’.

Veel verwarring en misverstanden in het debat kunnen worden verklaard doordat mensen deze twee verschillende betekenissen van nationale identiteit onvoldoende uit elkaar houden.

Overigens is Nederland niet het enige land dat worstelt met het onderwerp. Het essay *Project Nederland* beschrijft een paar recente debatten over nationale identiteit in Frankrijk, Duitsland en het Verenigd Koninkrijk. Ook daar blijken de gemoederen soms hoog op te lopen. Opvallend is dat wat in die buitenlandse debatten wordt genoemd als ‘typisch’ Frans, Duits respectievelijk Brits, vaak net zo goed voor Nederland zou kunnen gelden. Zo schrijft een vooraanstaande Duitse politicus dat zijn land er vooral een van compromissen is. “Misschien zijn we meer dan andere westerse samenlevingen een op consensus gerichte samenleving.”

Een Britse regeringsadviseur stelt dat “to be British seems to us to mean that we respect the laws, the elected parliamentary and democratic political structures, traditional values of mutual tolerance, respect for equal rights and mutual concern.” En de Fransen worden, naar eigen zeggen, gekenmerkt door loyaliteit aan de waarden van de Franse revolutie: vrijheid, gelijkheid en broederschap. Kortom, in alle landen geldt dat wat men écht belangrijk vindt, dingen zijn die juist allesbehalve uniek zijn voor het betreffende land, maar veeleer universele Westerse waarden.



Hoe nu verder?

De verwarring die onlosmakelijk lijkt verbonden met het begrip 'nationale identiteit' is waarschijnlijk een van de redenen waarom het debat nauwelijks verder komt. Hoe komen we uit de impasse? Daarvoor moeten we terugkeren naar de aanleiding voor het debat, te weten de centrale opgaven waarvoor onze samenleving staat. Dat zijn er twee:

- **Een verbondenheidsopgave**

De kernvraag is hier wat hetgeen is dat de inwoners van het land met elkaar verbindt.

- **Een integratieopgave**

De kernvraag is hier wat hetgeen is waaraan nieuwkomers (kinderen en migranten) zich - tot op zekere hoogte - moeten aanpassen.

Zoals gezegd, denken velen dat het antwoord op beide vragen ligt in 'de Nederlandse identiteit'. Maar welbeschouwd is die gedachte onjuist. In het essay *Project Nederland* wordt betoogd dat je voor een antwoord op de eerste vraag het begrip 'de Nederlandse identiteit' helemaal niet nodig hebt, en voor een antwoord op de tweede vraag wel, maar anders dan we gewend zijn. Op de volgende pagina's wordt dit toegelicht.



2. Wat bindt ons?

Wat verbindt de inwoners van ons land? Er is één ding dat uniek is voor alle Nederlanders, en dat hen bovendien onderscheidt van alle niet-Nederlanders: het gedeelde eigenaarschap van het stukje van de planeet dat ligt ingeklemd tussen de Noordzee, België en Duitsland. Wij delen een bepaald leefgebied en zijn daardoor lotsverbonden.



Dáár ligt de basis voor verbinding. De psychologie leert namelijk dat als het lukt om door samenwerking de collectieve opgaven die voortvloeien uit deze *ruimtelijke* verbondenheid tot een goed einde te brengen, dit ook kan resulteren in *gevoelens* van verbondenheid. Daarnaast kan dat leefgebied ook *zelf* een anker van verbondenheid zijn. Mensen hechten zich aan hun favoriete plaatsen, identificeren zich ook vaak daarmee, en weten zich via die plaatsen weer verbonden met anderen voor wie hetzelfde geldt. Sommige plaatsen hebben bovendien een speciale betekenis. De Amsterdamse grachten, de Deltawerken en de Waalsdorpervlakte zijn de zichtbare dragers van een verhaal over wie we zijn, van onze geschiedenis en hoe we met elkaar zijn verbonden.

Plaats is dus een belangrijk ankerpunt van verbondenheid en identiteit. Tegenwoordig wordt wel beweerd dat er een tweedeling zou bestaan tussen enerzijds mensen die nog geworteld zijn in een bepaald leefgebied waarmee zij zich identificeren (*somewheres*) en anderzijds kosmopo-

lieten die zich niet langer gebonden voelen aan een bepaalde plaats, en de hele wereld als hun thuis beschouwen (*anywheres*). De empirische feiten zijn hiermee echter niet in overeenstemming. Het aantal Nederlanders dat werkelijk globaal leeft en werkt is relatief klein, en bovendien voelen ook deze ‘wereldburgers’ zich doorgaans verbonden met plaatsen. Sterker nog, soms lijken zij juist méér betrokken bij hun lokale woonomgeving.

Er is nog een tweede aspect dat alle Nederlanders met elkaar delen: de gezamenlijke toekomst in dat leefgebied, inclusief de collectieve opgaven die daarbij horen, zoals het behoud van welvaart en vrijheid en de uitdaging van klimaatverandering. Dit is opnieuw een vorm van lotsverbondenheid die de affectieve banden kan versterken. Interessant zijn overigens de bevindingen van enkele recente studies, die suggereren dat als mensen continuïteit ervaren tussen het nationale verleden, heden en toekomst, dat een gunstig effect heeft op indicatoren van verbondenheid.



Sterke disrupties van continuïteit betekenen verlies van houvast en zekerheid, en kunnen resulteren in minder tolerantie voor mensen met een migratieachtergrond en een minder sterke identificatie met de nationale gemeenschap.

Wat betekent dit alles voor wie de ‘de boel bij elkaar’ wil houden? Ten eerste dat men zuinig moet zijn op landschappen en bouwwerken waaraan mensen emotioneel gehecht zijn, vóóral als deze een verhaal vertellen over wie we zijn. Gelukkig is de tijd voorbij dat waardevolle landschappen of bouwwerken zonder veel scrupules werden opgeofferd aan de vooruitgang. Ten tweede dat het verstandig is de continuïteit van verleden, heden en toekomst te bewaken. Helaas lijkt men hier nog minder voorzichtig. Beleidsmakers mogen graag roepen dat ‘de wereld razendsnel verandert’, spreken over ‘een breuk met het verleden’ en beweren dat ‘verandering het nieuwe normaal is.’ Vanuit het oogpunt van verbondenheid is dat niet zo handig.

Het onderzoek suggereert dat, als men de boel bij elkaar wil houden, het beter is juist te zorgen voor continuïteit: bevorder dat wat mensen echt belangrijk vinden behouden blijft, en benadruk dat ook in de communicatie.

Project Nederland

Dus wat is hetgeen dat Nederland bijeenhoudt? Uiteindelijk is dat niet een bepaalde ‘typisch Nederlandse’ volksaard of cultuur maar de reële lotsverbondenheid die logisch voortvloeit uit het gedeelde leefgebied en de gedeelde toekomst. Tezamen vormen wij ‘project Nederland’: een langlopende onderneming om met een groot aantal mensen in vrijheid samen te leven in een kleine en kwetsbare delta gelegen aan de Noordzee, en om deze delta ook weer in goede staat door te geven aan volgende generaties. Uiteindelijk ligt de basis voor verbondenheid in de collectieve inspanning om dit project tot een succes te maken.



3. *Wie willen we zijn?*

Dan de tweede vraag: waarin moeten nieuwkomers socialiseren en integreren? Op dit punt aangekomen, gaat de discussie meestal naadloos over in de vraag naar de huidige identiteit van Nederland: *wie zijn wij?* Welbeschouwd is dat echter de verkeerde vraag.



Stel dat op een dag gezaghebbend en definitief wordt vastgesteld dat - ja, inderdaad - de Nederlandse volksaard wordt gekenmerkt door enerzijds tolerantie en verdraagzaamheid, maar anderzijds door botheid en lompheid.

De knapste koppen hebben er uitputtend onderzoek naar gedaan, en dit is wat er uitkomt. Dan doemt onmiddellijk de vervolgvraag op: *wat vinden we daarvan?* Zijn dit ook eigenschappen waar we blij mee zijn? Waaraan iedereen zich moet conformeren, en die we ook aan onze kinderen willen meegeven?

Misschien wel als het gaat om tolerantie en verdraagzaamheid. Maar verwachten we ook van nieuwkomers dat zij zich de 'typisch Nederlandse' botheid en lompheid eigen maken? Als mensen zeggen dat migranten zich moeten aanpassen aan de Nederlandse manieren, zullen ze toch vooral de goede manieren bedoelen, en niet de slechte. En die laatste zijn er natuurlijk wel degelijk. Zo zijn Nederlanders ook omschreven als stijf en koppig, gelijkhebbend en gierig, preuts en bekrompen, weinig ambitieus en geneigd tot middelmatigheid.

Zijn dit aspecten van de (veronderstelde) Nederlandse identiteit waarvan we hopen dat nieuwkomers in onze samenleving die overnemen?

Kortom, we moeten ons niet richten op de *feitelijke* maar op de *gewenste* identiteit. De kernvraag is niet 'wie zijn wij?' maar 'wie *willen* wij zijn?'



Vier mogelijke elementen

Wat is dan de gewenste identiteit? Dat is niet aan de wetenschap om te bepalen, maar een vraag voor de samenleving als geheel. Die zal daarover het gesprek moeten aangaan. Om toch een idee te geven, zou men bijvoorbeeld aan deze vier elementen kunnen denken:

- Nederlanders beheersen de Nederlandse taal voldoende. In de privésfeer mag iedereen de taal bezigen die hij of zij wil, maar in de publieke ruimte is Nederlands de voertaal.
- Nederlanders zorgen voor hun leefomgeving. Daarbij gaat het niet alleen om het eigen stoepje of de eigen straat, maar ook om de fysieke leefomgeving in bredere zin.
- Nederlanders houden rekening met elkaar. In ons land moeten veel mensen, die allen gehecht zijn aan hun vrijheid, samenleven op een kleine oppervlakte. Dat lukt alleen als zij bereid zijn tot enig geven en nemen.
- Nederlanders leveren een bijdrage aan de samenleving, bijvoorbeeld in de vorm van betaald werk, vrijwilligerswerk en mantelzorg, of het goed opvoeden van nieuwe generaties Nederlanders.



Deze vier elementen zijn nog vrij algemeen en laten veel ruimte voor interpretatie. Ze zullen dus geen einde maken aan het debat. Maar dat is ook niet de bedoeling. Door niet alles dicht te timmeren, blijft er voldoende ruimte om rekening te houden met veranderende omstandigheden en lokale verschillen. Dit garandeert dat het debat altijd levend blijft, en steeds weer de cruciale vraag wordt opgeworpen: *wat mogen we van elkaar verwachten?*



Overigens, van belang is niet alleen welke elementen *wel* tot de gewenste nationale identiteit behoren, maar ook welke *niet* daartoe behoren. Zo werden hierboven bewust geen tradities als Sinterklaas of Koningsdag genoemd, en evenmin het vieren van bepaalde (religieuze) feestdagen. Dit zijn weliswaar tradities waaraan veel Nederlanders hechten - en rekening houden met elkaar betekent ook respect voor elkaars tradities - maar ze ontbreken als element van de gewenste identiteit, omdat het vreemd zou zijn ze aan iedereen voor te schrijven. Iedereen mag zelf uitmaken welke tradities en feesten hij wil vieren.

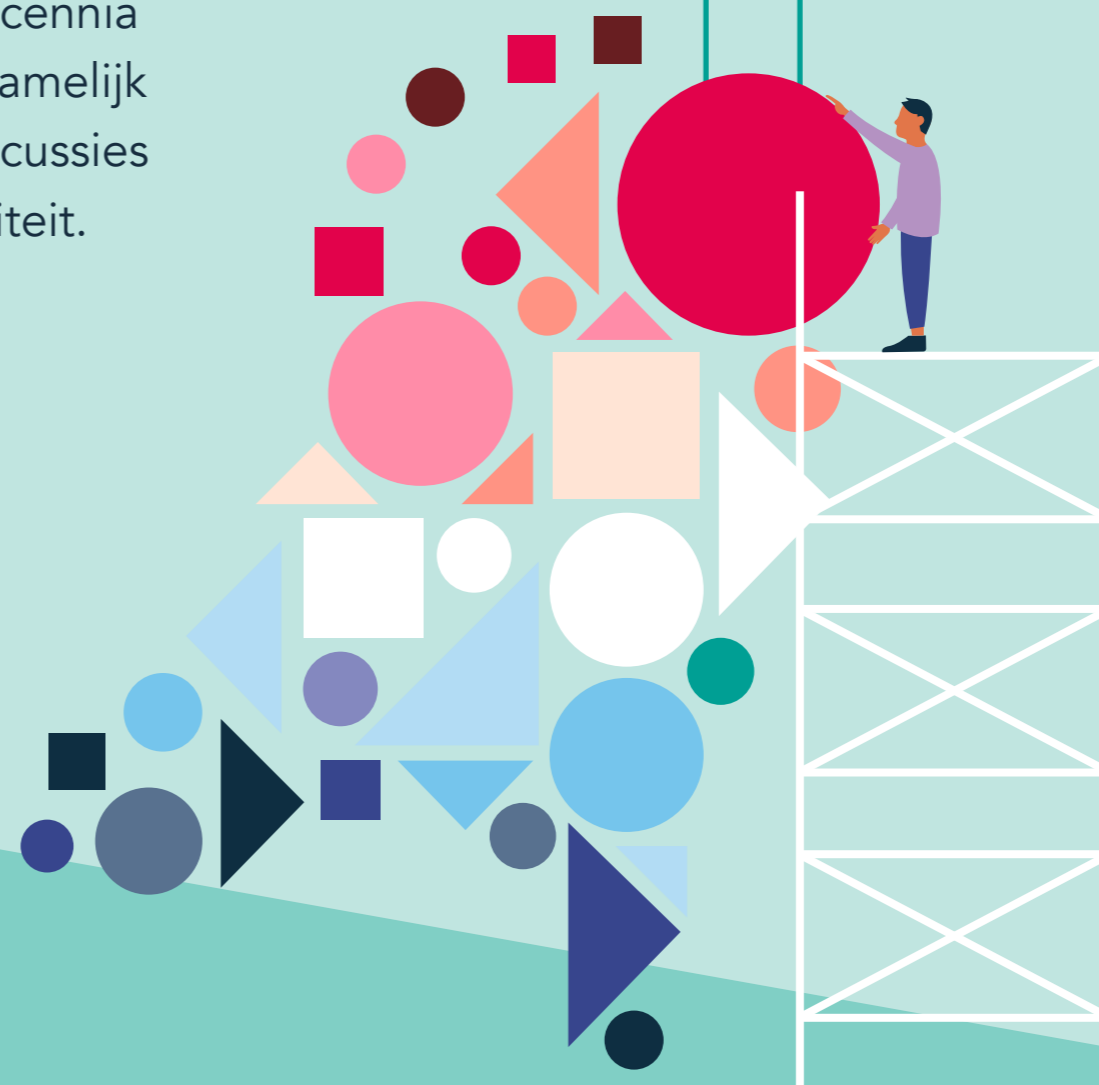
Ook werd hierboven emotionele verbondenheid met de vaderlandse geschiedenis c.q. collectieve herinnering niet genoemd. Uiteraard moet iedereen wel voldoende *kennis* hebben van de Nederlandse historie, maar het is geen noodzakelijke vereiste dat men zich ook daarmee *emotioneel identificeert*.

Waar het bij succesvol samenleven om gaat, is dat mensen voldoende de Nederlandse taal beheersen, zorgen voor hun leefomgeving, rekening houden met elkaar, en een bijdrage leveren aan de samenleving. Emotionele identificatie met de Nederlandse geschiedenis is daarvoor niet een noodzakelijke noch *voldoende* voorwaarde.



4. De overheid en de gewenste nationale identiteit

Moet de overheid zich mengen in het debat over de gewenste identiteit? In de afgelopen decennia namen de overheid en haar adviseurs een tamelijk afwerende houding aan ten aanzien van discussies over (de inhoud van) de Nederlandse identiteit. Is dat terecht?



Vaak lijkt de gedachte te zijn dat de overheid – of zoals politicologen zeggen: de staat - tot taak heeft om wetten te maken en uit te voeren, maar verder dient te zwijgen over alles wat *voorbij* de wetten gaat. De overheid moet vooral niet gaan moraliseren. Dat impliceert dat zij zich ook vooral niet moet uitlaten over de gewenste identiteit.

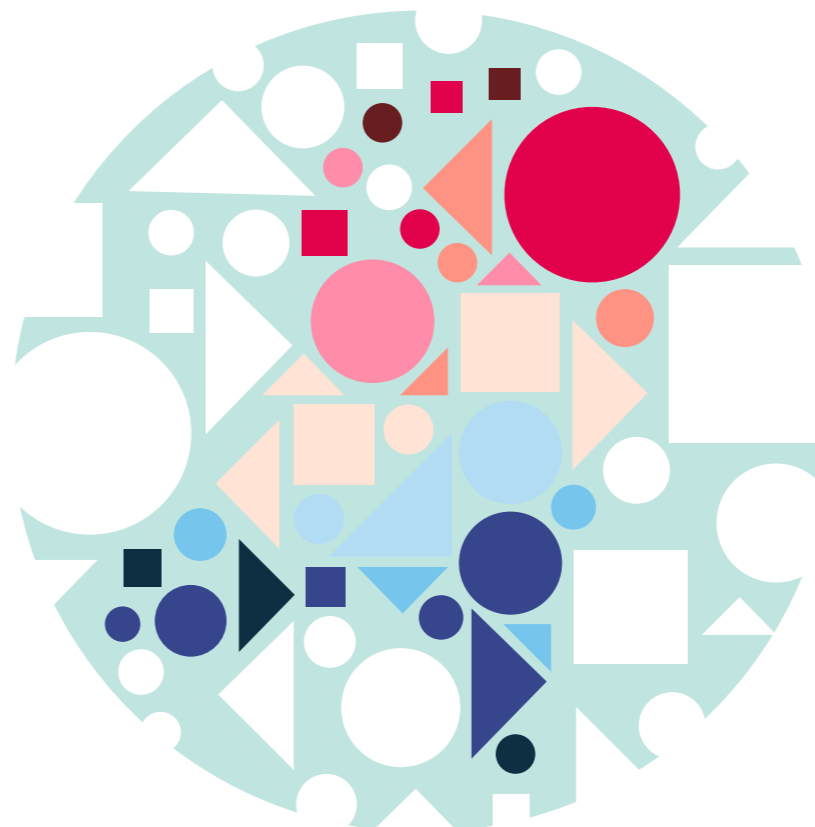
In het essay *Project Nederland* wordt echter betoogd dat deze stellingname uitgaat van een verkeerd begrip van de bestaansreden van de staat. Die ligt vanouds in pacificatie van maatschappelijk conflict en bevorderen van coördinatie, en derhalve in het bewaken en onderhouden van normen voor zo goed mogelijk samenleven. Er is geen reden waarom hij zich daarbij ten principale zou moeten beperken tot wat in de wet is vastgelegd.

Wie meent dat de overheid alleen haar mond mag opentrekken over wat bij wet is geboden of verboden, beweert daarmee impliciet dat de overheid ten principale onverschillig dient te staan ten aanzien van – om maar eens wat te noemen - het creatief gebruik van uitkeringen of belastingontwijking, de buren negeren en nooit helpen, altijd een ander de rommel op straat laten opruimen, volstrekt achteloos omgaan met schaarse bronnen, elkaar uitschelden en diep beledigen, en een algehele houding van ieder voor zich en pakken wat je pakken kan... Al deze gedragingen zijn namelijk niet wettelijk verboden. Ze leiden echter wel tot sociale desintegratie. Ze tasten de wortels van pacificatie en coördinatie aan, en daarmee uiteindelijk het fundament voor individuele vrijheid en collectieve zelfbeschikking.



Tegelijk is deze redenering geen vrijbrief voor de overheid om zich voortaan met alles en iedereen te bemoeien. Naast bevorderen van pacificatie en coördinatie, is een derde kerntaak van de overheid namelijk om de vrijheid van burgers te bewaken. Burgers dienen – bovenop hun grondwettelijke rechten – een zekere ‘normatieve vrije ruimte’ te behouden om, zonder de constante druk van maatschappelijke eisen en verwachtingen, hun eigen afwegingen en keuzes te kunnen maken. Er zijn dus grenzen die in acht moeten worden genomen. Waar die precies liggen, is niet bij voorbaat duidelijk en zal steeds opnieuw uitonderhandeld moeten worden.

Hieruit volgen twee opdrachten voor de overheid. Ten eerste zou de overheid moeten faciliteren dat het normatieve debat *überhaupt kan worden gevoerd*, en niet bij voorbaat tot taboe wordt verklaard. Het is in het algemeen belang dat met zekere regelmaat de vraag wordt opgeworpen wat we in dit land wel en niet van elkaar mogen verwachten.



Ten tweede zou de overheid daarin zo nodig inhoudelijk stelling moeten nemen. Wellicht niet in eerste instantie, want het is goed mogelijk dat in het maatschappelijke debat vanzelf de normen oprijzen en prevaleren die het algemeen belang het beste dienen. Maar de tegenovergestelde uitkomst is eveneens mogelijk. In zulke gevallen kan het wenselijk zijn dat de staat, gelet op zijn specifieke taken en verantwoordelijkheid voor het algemeen belang, zich alsnog in de discussie mengt – bijvoorbeeld in de vorm van voorstellen voor de gewenste identiteit.



WRR

WETENSCHAPPELIJKE RAAD VOOR HET REGERINGSBELEID

